

Luther Márton

A megigazulás módszere és gyümölcsei

Galata 4:1-7

Luther Márton 1483. november 10-én a németországi Eisleben városában született. Az Erfurti Egyetemen 1502-ben B.A. fokozatot szerzett, majd ugyanott 1505-ben megnyerte az M.A. tudományos fokozatot és belépett az Augustinusi rendbe. 1506-ban szerzetessé, majd egy év múlva pappá szentelték. 1510-ben Rómába küldték különös feladattal. 1512-ben az Erfurti Egyetemen megkapta a teológiai doktori címet, és a Bibliát kezdte oktatni Wittenbergben. 1517. október 31-én 95 tételét kiszögezte a wittenbergi vártemplom kapujára. 1520-ban elégette a pápai bullát. 1521-ben megjelent a Wormsi Országgyűlésen, hogy védelmezze álláspontját. Barátai a wartburgi várban őrizték, hogy biztonságát senki ne veszélyeztesse. 1525-ben feleségül vette *Bora Katalint*. 1546-ban halt meg. Wartburgban temették el.

Luther Mártonnak a prédikálás olyan volt, mint az élete – eleven, szókimondó és ötletes. Bámulatos bátorsága, amivel kihívta a pápát és a császárt egyaránt, az ifjúkor durvasága, a meggyőződéses vitázó makacs dogmatizmusa és az emberi lény melegsége jellemezte Luther Márton életét, és ez megjelent prédikálásában is.

Nehéz elképzelni, hogy a mennydörgő hangú Luther valaha félt volna, de nyilvánvaló, hogy első prédikálási élménye megfélemlítette: „Ó, hogy remegtem, amikor először fölmentem a szószékre! Mindenáron el akartam menekülni előle, de prédikálnom kellett.” Már ezek a korai erőfeszítései is felhívták az emberek figyelmét prédikálására.

Amikor a Wittenbergi Egyetemen tanult, Luther olyan gyakorlati témákról kezdett prédikálni, mint amilyen a tízparancsolat, az úri imádság, a bűnbánat és az igazi élet, de Luther később elismerte, hogy abban a korban valójában még nem értette a keresztyén életet és a kereszttel jelentőségét. A hallgatóság azonban már akkor is kedvelte prédikációit, mert Luther megfigyelő módon kezelte hallgatóinak lelki természetét. Korának más prédikátorai, úgy tűnik, csak a külső szertartásokkal és az egyház hivatalos tanaival foglalkoztak; ezzel szemben Luther prédikációi hallgatói szívének irányultak és célba is találtak.

A Szentírás, valószínűleg a Római levél tanulmányozása révén, Luther mind többet és többet kezdett prédikálni a hit általi megigazulásról és az üdvösségről, és mind kevesebbet a vezeklés tettei által elérhető megváltásról. Miután teljesen szakított a római egyházzal, Luther prédikálása a hit általi megigazulás tana köré fonódott. E témáról szóló nyílt beszédei egész Németországban megrázták a római egyház alapjait.

Luther határozott nézetet képviselt az Ige prédikálásáról, amit fiatal diákjaival való beszélgetése közben adott elő. Úgy tekintette a prédikálást, mint a nyilvános istentisztelet központi részét, és az igehirdetést az Ige olvasása fölé helyezte. A prédikálás nagy témáját a „Jézus Krisztusban való isteni dicsőség”-nek tekintette. Egy kérdés és csakis egy kérdés határozta meg Luthernek a prédikációval kapcsolatos ítéletét: vajon foglalkozik-e Krisztussal? Ha nem, vagy ha csak felületesen, akkor jobb lett volna, ha nem mondták volna el. Ezért Luther legtöbb prédikációja az evangéliumokból származott; figyelme és prédikálása szempontjából a levelek ennél jóval hátrább szorultak.

Luther csaknem minden prédikációjában az ember erkölcsi kötelezettségeivel foglalkozott, de nagy hangsúlyt helyezett az ember lelki természetére is – meghatározása sze-

rint ez a természet készítette az embert arra, hogy kötelességének tekintse erkölcsi alapon történő cselekedeteit. Prédikálása erősen hangoztatta annak szükségességét, hogy a cselekedetnek az ember belső hitéből kell fakadnia. Luther ellenezte a cselekedetekre helyezett túlzott hangsúlyt, ami törvényeskedéshez vezetett, ahogy azt a római egyház gyakorolta; ellenezte a „belső világosság” túllhangsúlyozását is, ami odajuttatott egyes anabaptistákat, hogy állítsák az Istennel való közvetlen kapcsolatukat.

Luther magyarázatai a prédikálásban az aprólékos tanulmányozástól a nagyon is általánosított elmélkedéséig variálódtak, de ritkán erőltette egy-egy igeszakasz értelmezését vagy allegorizálását. Az igerész összefüggését fontosnak tekintette a szöveg jelentése szempontjából, és igyekezett fölfedezni a bibliai szerző eredeti szándékát. Luther sohasem próbálkozott közszemlére tenni tanultságát. A lehető legegyszerűbben prédikált. Mivel hitte, hogy a prédikátornak buzdítania kell a népet és bővítenie az ismeretét, prédikációiban egyrészt tanított, másrészt buzdított.

Luther fontosnak tartotta a prédikáció stílusának egyszerűségét és világosságát. Végtelenül törődött azzal, hogy az emberek megértették-e vagy nem, amit hallottak, és képesek-e alkalmazni életükre. Az átlagemberek nyelvén mondta minden prédikációját. Valójában beszéde annyira általános volt, hogy azt egyesek durvának, csaknem vulgárisnak tekintették. De sohasem volt kétség afelől, hogy mit jelentett a mondanivalója. Luther nem törekedett a szószéki ékesszólásra, amit egyébként sem nagyra becsültek volna; ehelyett a köznépeknek prédikált egyszerű nyelvezettel.

Amikor valaki először lép a szószékre, nagyon zavarba kerül az előtte levő sok fej láttán. Amikor fölemelkedem a szószéken, nem látok fejeket, hanem úgy képelem, hogy az előttem levők mind fatuskók. Amikor prédikálok, mélyen magamba merülök; sem a doktorokat, sem a tudósokat nem veszem észre, akikből negyvennél többen vannak a templomban. De figyelembe veszem a fiatalok, gyermekek és szolgák tömegét, akikből kétezernél is többen vannak. Nekik prédikálok. Beszédemet azokra irányítom, akiknek szükségük van rá.

A prédikátornak logikusnak és szónokiasnak kell lennie – vagyis legyen képes a tanításra és a figyelmeztetésre. Amikor bármilyen cikkelyről prédikál, először fogalmazza meg, aztán írja körül és mutassa be, hogy az micsoda; harmadszor a Szentírásból vegyen ki mondatokat, hogy azt bizonyítsa és alátámassza; negyedszer meg kell magyaráznia példa által; ötödször ékesítse hasonlatokkal; és végül figyelmeztesse és ébressze fel a lustát, igazítsa ki az engedetlen és dorgálja a hamis tanok szerzőit!

Ezt a kifejlesztési módszert követve Luther ritkán készített prédikációihoz valamiféle bevezetést vagy összegezést – azt vallotta, hogy az üzenet lényege legyen az egyedül fontos része a prédikációnak. Az egyszerű homília formáját követte, amint továbbhaladt a Szentírás értelmezésében és alkalmazásában. Minden prédikációjából kitűnik a szövegre irányított gondos figyelme.

Eduin Charles Dargan három jellegzetességet sorol fel, aminek alapján ezek a prédikációk eltértek Luther elődeinek beszédeitől: a Szentírás helyes értelmezése és alkalmazása jellemezte; egyedül Krisztust prédikálta mint Megváltót;

a vele hit által való egységet hirdette, ami az egyedüli módja az üdvösségnek. Hogy ezeket a prédikációkat ma is helyesen értékeljük, a reformáció összefüggésében kell olvasnunk. A korszak más prédikációihoz hasonlítva könnyen követhetők és érdekfeszítő olvasmányok.

A prédikációk Luther személyiségének más és más vonásait mutatják be: darabosságát, a dogmatikus tudós vitázó képességét, teológiai géniuszát és ritka prédikálási adományait – ideértve a szokatlanul gyönyörködtető és meleg szakaszokat is.

De ki tudná csak összegezni is Luther Márton? Prédikációinak egyetlen válogatása sem tudná jobban leírni Luthert, mint ahogy a melléknevek gyűjteménye képes volna leírni. Talán a most következő prédikáció érzékelteti a nagy reformátor sokoldalúságát és géniuszát.

A megigazulás módszere és gyümölcsei

Galata 4:1-7

Ez a szöveg Pál fő tanításának a lényegét érinti. Nem azért értelmezik helytelenül olyan sokan, mert homályos és nehéz, hanem mert ez a világ olyan keveset tud a hitről. Enélkül lehetetlen megérteni Pált, aki mindenütt ilyen komolysággal és határozottsággal kezeli a hitet. Ezért olyan módon kell beszélnem, hogy ez a szöveg egyszerűnek tűnjék; és hogy még jobban illusztráljam, néhány bevezető szót mondok.

Először meg kell értenünk azt a tanítást, amelyben a jó cselekedetek kerülnek elő nagyon is eltérően attól, ahogyan a megigazulást kezelik, mint ahogy nagy különbség van a lényeg és annak működése, az ember és munkája között. A megigazulás az emberé, nem a cselekedeteké; mert az ember vagy megigazult és üdvözül, vagy elítélték és elkárhozik. Az istenfélők között nem okoz ellentmondást az, hogy az ember nem cselekedetei által igazul meg. A megigazulásnak más forrásból kell erednie, nem az ember saját cselekedeteiből.

Amikor Mózes Ábelről ír, ezt mondja: „Az Úr rátekintett Ábelre és áldozatára.” Először magát Ábelt tisztelte meg, aztán az áldozatát. Először Ábelt nyilvánította Isten igazzá és elfogadhatóvá, és aztán az ő érdekében elfogadta áldozatát is, és nem az áldozata miatt fogadta el őt. Aztán Isten nem fogadta el Kaint, ezért az áldozatát sem. Láthatod, hogy először a munkásra van tekintettel, aztán a munkára.

Ebből világosan kitűnik, hogy semmilyen cselekedet nem fogadható el Istennek, hacsak először el nem fogadta azt, aki cselekszi; és egyetlen cselekedetet sem utasít el, hacsak a szerzőjét előtte el nem utasította. Azt hiszem, ezek a megjegyzések jelenleg elegendőek e kérdéssel kapcsolatban. Így könnyű megérteni, hogy kétfajta cselekedet van: a megigazulás előtti és a megigazulás utániak; és hogy ez utóbbiak valóban jó cselekedetek, de az előbbiek csak jónak tűnnek. Ebből származik a különbség Isten fiai és az álszentek között. Ezzel ellenkezik a *természet* és az *ész*, és tombol a Szentlélek ellen; emőrl szinte az egész Szentírás így beszél.

Az Úr az ő Igéjében minden cselekedetet gonosznak és lényegtelennek ítél, ami a megigazulás előtt történik, és megköveteli, hogy az ember mindenekelőtt igazuljon meg. Aztán kijelenti minden emberről, aki nem született újjá és olyan a természete, mint amilyent változatlanul örökölt szüleitől, hogy hamis és gonosz a szerint a mondás szerint, hogy „minden ember hazug”, vagyis képtelen teljesíteni kötelességét és tenni azokat, amiket tennie kellene: „Az ember

szívének minden szándéka és gondolata szüntelenül csak gonosz”; ezért nem tud semmi jót tenni, mert cselekedeteinek forrása, a szíve, megromlott. Ha olyat tesz, ami külsőleg jónak tűnik, nem jobb, mint Kain áldozata.

Itt megint előjön az *ész*, a mi tiszteletreméltó nagyszonyunk, aki csodálatosan bölcsnek látszik, de valójában oktalan és vak, tagadva Istenét és hazugnak bélyegezve őt; mivel el van telve ostobasággal és tiszteletlenséggel, azaz a természet fényével, a szabad akaratával, a természet erejével. A pogányok könyvei és az emberek tanításai állítják, hogy az ember cselekedetei igazítanak meg, a jó cselekedetek és nem az olyanok, mint a Kainéi, és hogy Isten először a cselekedeteket tiszteli, aztán a cselekvőt. Az ilyen tanítás már nagyon elterjedten uralkodik és irányít mindenütt az iskolákban, egyetemeken, kolostorokban, ahol senki más szent nem járt, csak Kain.

Ebből a tévedésből származik egy másik: akik olyan sokat tulajdonítanak a cselekedeteknek, és nem megfelelően becsülik a cselekvőt és egészséges megigazulást, olyan messzire mennek, hogy minden érdemet és igazságot a megigazulás előtti cselekedeteknek tulajdonítanak, nem számolva a hittel, és azt állítva, amit Jakab mond, hogy cselekedetek nélkül a hit halott. Az apostolnak ezt a mondatát nem helyesen értelmezik; nem sokba véve a hitet, mindig a cselekedetekhez ragaszkodnak, amelyek által végtelen sok érdemük van, és meggyőződtek arról, hogy cselekedetükért nyerik meg Isten jóindulatát: ezt úgy magyarázzák, hogy folyamatosan ellenkeznek Istennel, és ezzel magukat Kain leszármazottjainak mutatják. Isten tiszteli az embert, ezek az ember cselekedetei; Isten elfogadja a cselekvőt a cselekedetért, ezek megkövetelik, hogy a cselekvőt a cselekedetért koronázzák meg.

Itt azonban talán azt fogod kérdezni, hogy mit is kell tenni? Milyen alapon lesz az ember igazzá és elfogadhatóvá Istennek? Miként nyerem meg ezt a tökéletes megigazulást? Az evangélium válaszol, azt tanítva, ami szükséges, hogy hallgassd Krisztust, és teljesen bízd rá magad, megtagadva énedet és félretéve saját erődöt; ezen azt érti, hogy Kainból Ábel lesz belőled, és mivel elfogadható vagy, ezért elfogadható ajándékokat ajánlasz fel az Úrnak. A hit igazít meg téged, és ezzel megáldva, az Úr elengedi minden bűnödöt Krisztusnak, az ő Fiának közbenjárására, akiben hiszel és bízol. Ezenkívül erre a hitre adja Lelkét, ami megváltoztatja az embert és újjáteremti, új értelmet és más akaratot adva neki. Az ilyen ember csak jót cselekedhet. Azért semmit sem kívánnak a megigazulásért, csak hogy hallgassák Jézus Krisztust, a mi Megváltónkat és higgyenek benne. Ezek már nem a természet cselekedetei, hanem a kegyeleméi.

Aki tehát ezeket cselekedetek által igyekszik elérni, bezárul az evangéliumnak, a hitnek, a kegyelemnek, Krisztusnak, Istennek és mindannak, ami üdvösséghez segít. Megint mondjuk, hogy semmi sem szükséges azért, hogy jó cselekedeteket műveljünk, csak a megigazultság, és aki ezt elérte, jó cselekedeteket visz véghez és nem mást. Ezért ez elegendőnek tűnik, ami a kezdete, a folytatása és az ember üdvösségének rendje: mindenekelőtt kívánatos, hogy halld Isten igéjét, aztán hidd el, aztán cselekedd és végül megváltást nyersz és boldog leszel. Aki megváltoztatja ezt a sorrendet, az kétségtelenül nem Istentől való. Pál ezt is leírja, amikor így szól: „Miképpen hívják segítségül az Úr nevét...”

Krisztus tanítja nekünk, hogy imádkozzunk az aratás Urához, hogy küldjön munkásokat, vagyis őszinte prédikátorokat az ő aratásába. Amikor halljuk ezektől Isten valódi igéjének prédikálását, hiszünk, és ez a hit megigazítja az embert és valóban istenfélővé teszi, hogy most már a szentség

lelke által hívja segítségül Istent, és semmi mást nem tesz, csak azt, ami jó, és így megváltott emberré válik. Ezért aki hisz, üdvözülni, de aki hit nélkül cselekszik, elkárhozik. Krisztus mondta, hogy aki nem hisz, elkárhozik, és ebből semmilyen cselekedet nem szabadítja meg őt. Egyesek mondják: most már igyekszem becsületes lenni. Bizonyára azt tanulmányozzuk, ami becsületes élethez és jó cselekedetekhez vezet. De ha valaki megkérdi őket, hogy miként szánják magukat oda a becsületességre, és milyen módon érik el azt, azt válaszolják, hogy böjtölniük, imádkozniuk kell, látogatniuk kell a templomokat, el kell kerülniük a bűnt és így tovább. Ezek alapján valaki szerzetessé válik, egy más valakit pappá szentelnek, egyesek szőruha viselésével gyötrik testüket, mások ostorokkal korbácsolják a testüket, vagy egyéb módon okoznak maguknak gyötrelmet: de ezek Kain leszármazottai, és cselekedeteik nem jobbak az övéinél; mert ugyanúgy élnek, mint azelőtt, istentelenül és megigazulás nélkül: csak a külső tetteikben, a ruhaviseletükben, a tartózkodási helyükben van változás és így tovább.

Aligha gondolnak a hitre, és csak olyan tetteket feltételeznek, amelyek jónak tűnnek szemükben, mert azt hiszik, hogy ezek juttatják őket a mennybe. De Krisztus így szólt: „Menjete be a szoros kapun, mert azt mondom nektek, hogy sokan kívánnak belépni, de nem tehetik.” Miért? Mert nem tudják, hogy mi ez a szoros kapu. Ez maga a hit, ami mindenestül semmissé teszi vagy semmisnek látatja az embert a maga szemében, és nem követeli meg, hogy tetteiben bízzék, hanem hogy függjön Isten kegyelmétől és készüljön fel mindennek a feladására és elszenvadására. Kainnak ezek a leszármazottai azt gondolják, hogy jó cselekedeteik nyitják meg nekik a szoros kaput. Ezért bánmiként szépítik is ezeket, nem léphetnek be ezek alapján.

Amikor a hitet kezdjük prédikálni azoknak, akik mindenestül a cselekedetekben bíznak, nevetnek rajtunk, kigúnyolnak minket és ezt mondják: „Talán törököknek és pogányoknak tekintesz minket, akiknek most legelőször a hitet kell megtanulniuk? Vajon nincsenek papjaink, szerzeteseink és apácáink és nem ismerjük a hitet? Ki ne tudná, hogy mi- ben kell hinnünk?” Minden bűnös tudja ezt. Miután így méltatlankodnak és zajognak, azt gondolják magukról, hogy bőségesen elárasztja őket a hit, és hogy a hiányzó részt most be kell tölteni és tökéletessé kell tenni cselekedetek által. Annyira kicsinek és semmitmondónak számítják a hitet, mert nem tudják, hogy mi a hit, és azt sem, hogy egyedül a hit igazít meg. Hitnek nevezik azt, hogy elhiszik, amit Krisztusról hallottak; ez a fajta hitük az ördögöknek is van, és mégsem igazulnak meg. De ezt inkább az emberek véleményének kellene nevezni. Ha csak elhiszed a Krisztusról prédikáltak igazságát, az nem elegendő ahhoz, hogy téged keresztyénné tegyen. Másrészt nem szabad kétségbe vonni, hogy közülük való vagy, akik megkapták Krisztus minden áldását. A hívőknek egyenesen vallaniuk kell, hogy ő szent, istenfélő, igaz, Isten fia és bizonyosak a megváltásban. Ez nem a saját érdemükért, hanem pusztán Isten irgalmából történik, ami kiáradt rájuk Krisztus érdeméért. Ezt olyan gazdagnak és túlradónak hiszik, és valóban az is, hogy jöllehet még ha elmerültek is valamikor a bűnben, szentté válnak és Isten fiaivá lesznek.

Ezért vigyázz és ne kételkedj abban, hogy Isten fia vagy! Igazzá váltál irgalma által; itt az ideje, hogy minden félelmed és gondod távozzék. Azonban félmed és remegned kell, hogy ebben kitarss mindvégig; de nem szabad ezt úgy tenned, mintha saját erődtől függne, mert a megigazulás és az üdvösség kegyelemből van, amiben csak bíznod kell. Amikor azonban tudod, hogy egyedül kegyelemből van, és

hogy a hit is Isten ajándéka, van okod félni, nehogy valamilyen kísértés erőszakosan elszakítson ettől a hittől.

Mindenki hit által bizonyos az üdvösségében; de törődjünk vele és remegjünk, hogy kitartsunk és hűek maradjunk, bízva az Úrban és nem a saját erőnkben! Amikor a Kaintól valók hallják, hogy a hitet így kezelik, csodálkoznak örültségünkön, ahogy nekik látszik. Azt mondják, Isten fordítson el minket ettől az úttól, hogy magunkat szentnek és istenfélőnek állítsuk; legyen távol tőlünk ez az elbizakodottság és meggondolatlanúság: szerencsétlen bűnösök vagyunk; örülteknek kellene lennünk, ha szentséget tulajdonítanánk magunknak. Ezért csúfolják az igazi hitet, és az ilyen tanítást utálatos tévedésnek tekintik; így próbálják kioltani az evangéliumot. Ezek tagadják Krisztus hitét, és üldözik az egész világon, amiről Pál beszél: „Az utolsó időkben némelyek elszakadnak a hittől.” Ennek ellenére látjuk, hogy az igazi hitet mindenütt elnyomják; nem prédikálják, hanem általánosságban semminek tartják és elítélik.

A pápa, a püspökök, a kollégiumok, a kolostorok és egyetemek több mint ötszáz évig a legmakacsabban üldözték ezt egy értelemmel és akarattal, amivel sokakat a pokolba taszítottak. Ha bárki ellenzi ez emberek csodálatát vagy inkább örült érzéketlenségét, ha magunkat még szentnek számítjuk is, bízva Isten jóságában, hogy megigazít minket vagy ahogy Dávid imádkozott: „Tarts meg engem, Istenem, mert hozzád menekültem!”, vagy ahogy Pál mondta: „Maga a Lélek tesz bizonyosságot a mi lelkünkkel együtt arról, hogy valóban Isten gyermekei vagyunk”, azt válaszolják, hogy a *próféta* és az *apostol* nem tanítana minket ilyen szavakkal, vagy nem adna nekünk példát, amit követnünk kell, hanem mint különlegesen és egyedülállóan megvilágosítottak, magukról ilyen kinyilatkoztatást kaptak. Ily módon rosszul képviselik a Szentírást, azt állítva, hogy ők szentek, és azt mondják, hogy ez a tanítás nem nekünk szól, hanem ezek inkább különös csodák, amelyek nem mindenkiéi. Ez a kiesztelt elképzelés származott beteg agyukból. Ismét azt hiszik, hogy igazakká és szentekké tételnek saját cselekedeteik által, és hogy érdemükért Isten üdvösséget és örök boldogságot ad nekik.

Ezek véleménye szerint keresztyén kötelesség azt gondolni, hogy igazakká és szentekké válunk a cselekedeteinkért; de azt hinni, hogy ezeket Isten kegyelme adja, elítélik mint eretneket; saját cselekedeteiknek tulajdonítva, amit nem tulajdonítanak Isten kegyelmének. Akik fel vannak ruházva igazi hittel és az Úr kegyelmére támaszkodnak, szent örömmel örvendeznek, és boldogan szánják magukat a jó cselekedetekre, nem úgy, mint Kain leszármazottai, akik színlelik az imádságokat, a böjtölést, a rít és szennyes ruhát és az ilyen semmiségeket, de nem az igazi és jó cselekedeteket, amelyek által felebarátaik hasznot húznak.

Talán egyes istenfélők azt gondolják, hogy ha így áll a helyzet és a cselekedetek nem üdvözítenek, akkor miért adtak nekünk annyi előírást és miért követeli meg Isten, hogy engedelmeskedjünk azoknak? Az apostol mostani szövege megoldást ad erre a kérdésre, és ez alkalommal magyarázatot nyújtunk róla. A galáciaiak azt tanulták Páltól, hogy üdvösségiüket el kell végeznünk és teljessé kell tennünk a törvény cselekedeteivel, és hogy a hit önmagában nem elegendő. Ezeket Pál ismét nagy szorgalommal visszahívja a cselekedeteiktől a hithez; nyíltan bizonyítva, hogy a törvény cselekedetei, amelyek a hit előtt járnak, minket csak szolgálókká tesznek, és nem fontosak az istenfélelem és üdvösség szempontjából; hanem hogy a hit tesz minket Isten fiaivá, és ezekből a jó cselekedetek kényszerítés nélkül bőségesen áradnak.

De itt meg kell figyelnünk az apostol szavait; magát *szolgának* nevezi, aki a cselekedetekben foglalatostkodott hit nélkül, amit már általánosságban magyaráztunk: de magát *fiúnak* nevezi, aki egyedül hit által igazul meg. Ennek oka az, hogy jöllehet a szolga magát odaszánta a jó cselekedetekre, mégsem ugyanolyan értelemmel teszi, mint fiú, vagyis szabad gondolkodással, készségesen és abban a bizonyosságban, hogy az Atya öröksége és minden java az övé. De úgy teszi ezt, mint az, akit fölfogadtak egy másik ember házába, aki nem reméli, hogy az örökség az övé lesz. A fiú és a szolga cselekedetei valójában egyformák, és csaknem ugyanolyan a külső megjelenésük; de a gondolkodásuk nagyon is eltér egymástól, ahogy Krisztus mondta: „A szolga nem marad örökké a házban, hanem a fiú marad ott örökké.”

Kain leszármazottai akarják a fiak hitét, amit maguk is vallanak; mert elképzellhetetlennek és gonosz elbizakodottságnak gondolják, hogy magukat Isten gyermekeinek és szenteknek állítsák. Éppen ezért Isten előtt sohasem lesznek szentek, sem Isten gyermekei. Ennek ellenére gyakorolják a törvény cselekedeteit, ezért örökre szolgák és azok is maradnak. Csak ideiglenes jutalmat kapnak; csendes életet, javak bőségét, méltóságot, tiszteletet stb., amiket látunk, hogy általánosak a *pápista* vallás követői között. De ez az ő jutalmuk, mert szolgák és nem fiak; ezért a halálban elkülönülnek minden jótól, nem lesz semmi részük az örökkévaló örökségben, akik ebben az életben semmit nem gondolnak rá. Ezért úgy látjuk, hogy a szolgák és a fiak nem a cselekedetekben különböznek, hanem az értelemben és a hitben térnek el egymástól.

Az apostol itt igyekszik bizonyítani, hogy a törvény minden cselekedetével együtt is csak szolgákká tesz minket, ha nincs hitünk Krisztusban, mert egyedül ez tesz minket Isten fiaivá. A kegyelem szava, amit a Szentlélek követ, ahogy sok helyen be van mutatva, és például olvasunk arról, hogy a Szentlélek rászállt Koméliuszra és családjára, amíg hallgatták Péter prédikálását. Pál tanítja, hogy senki nem igazul meg Isten előtt a törvény cselekedetei által; mert a törvény által csak bűn fakad. Aki bízik a cselekedetekben, elítéli a hitet, mint a leggyalázatosabb elbizakodottságot és tévedést. Itt világosan látod, hogy az ilyen ember nem megigazult, hiányzik a hite, ami szükséges, hogy elfogadhatóvá legyen Isten és az ő Fia előtt. Igen, ellensége ennek a hitnek, ezért a megigazulásnak is. Így könnyű megérteni, amit Pál mond, hogy senki sem igazul meg Isten előtt a törvény cselekedetei alapján.

A *cselekvőnek* meg kell igazulnia Isten előtt, mielőtt bármilyen jó tettet vihetne véghez. Az emberek a munkást a cselekedetei alapján ítélik meg; Isten a munkás alapján ítéli meg a cselekedeteket. Az első tétel megköveteli, hogy ismerjük el és imádjuk az egyedüli Istent, vagyis csak benne bízunk. Ez igazi hit, amely által Isten fiaivá leszünk. Nem szabadulhatunk meg a hitetlenség ördögétől a saját hatalmunk által, sem a törvény ereje által, ezért minden tettünk, amivel a törvénynek akarunk eleget tenni, semmi más nem lehet, csak a törvény cselekedete. Ez sokkal jelentéktelenebb annál, mint hogy képes lenne megigazítani téged Isten előtt. Ő csak azoknak tulajdonít igazságot, akik igazán hisznek benne; mert akik elismerik őt mint igaz Istent, azok az ő fiai és igazán teljesítik a törvényt. Ha még bele is pusztulsz a cselekedetekbe, a szíved nem nyerheti meg ezt a hitet, mert a cselekedetek még inkább akadályai annak és téged üldözővé tesznek.

Aki törekszik a törvényt teljesíteni hit nélkül, az az ördög hatása alá kerül, és üldözi a hitet és a törvényt, amíg magához nem tér, és nem bízik többé saját cselekedeteiben.

Aztán dicsőséget ad Istennek, aki megigazítja az istentelent. Önmagát semminek ismeri el, és sóhajt Isten irgalmáért, amire szüksége van. A hit és a kegyelem betölti az üres elmét és kielégíti éhségét. Aztán jönnek a cselekedetek, amelyek igazán jók. Ezek nem a törvény tettei, hanem a Lélek, a hit és a kegyelem cselekedetei. Ezeket a Szentírásban Isten tetteinek nevezik, aki bennünk munkálkodik.

Akámít teszünk a saját erőnkből, ami nem az ő irgalma által megy végbe bennünk, kétségtelenül a törvény cselekedete és semmit nem ér a megigazulás szempontjából, hanem utálatos Isten előtt, mert hitetlenségéből tesszük. Aki a cselekedetekben bíz, semmit nem szabadon és nem készséges elmével tesz. Semmi jót nem tenne egyáltalán, ha nem készítené a pokoltól való félelem, vagy nem csalogatná a jelenlegi javak reménye. Ezáltal világosan látható, hogy ha csak a nyereségért küzdenek, vagy félelemből tesznek valamit, azt mutatják, hogy inkább gyűlölik a törvényt, és azt szeretnék, ha nem lenne törvény egyáltalán. A gonosz szív semmit, jót nem tehet. Ez a szív gonosz hajlama, ami képtelen a jó cselekedetre. Ez a törvény elárulása, ami azt tanítja, hogy Isten nem becsüli a kéz cselekedeteit, hanem a szívét.

Így a bűnt a törvény által ismerem meg, ahogy Pál tanítja. A törvény által tudjuk meg, hogy vonzalmaink nem a jók irányában hatnak. Ennek arra kellene tanítania minket, hogy ne bízunk magunkban, hanem vágyakozunk Isten irgalma után, amivel a szív gonoszsága elvételik és készek leszünk a jó cselekedetekre. Önkéntesen szeretjük a törvényt, de nem a büntetéstől való félelemből, hanem az igazság szeretetéből. Ezáltal az ember a szolgából fiúvá lesz, a rabszolgából örökké vál.

Most pedig még részletesebben foglalkozunk a szöveggel. Az 1. vers ezt mondja: „Az örökös kiskorú...” Látjuk, hogy a gyermekek, akiknek a szülei hagytak valami értéket, úgy növekszenek föl, mintha szolgák lettek volna. Táplálkoznak, ruházkodnak javaikkal, de nem engedik meg nekik, hogy azokkal bánjanak, nem használhatják saját elképzeléseik szerint, hanem félelemmel és fegyelemmel, és még a saját örökségükben sem élnek másként mint szolgák. Ugyanígy van a lelkiekkal. Isten szövetséget kötött népével, amikor megígérte, hogy Ábrahám magvában, vagyis Krisztusban áldást nyer a föld minden nemzetsége. Ez a szövetség azután történt, miután megerősített Krisztus halála által, és kijelentett és elterjedt mindenfelé az evangélium prédikálásával. Mert az evangélium nyitott és általános prédikálása ennek a kegyelemnek, hogy Krisztusban áldást nyerhet minden ember, aki hisz.

Mielőtt ez a szövetség igazán megnyílt és kijelentett az embereknek, Isten fiai a szolgák módján éltek a törvény alatt. A törvény cselekedeteit gyakorolták, jöllehet nem igazulhattak meg általuk. Igazi örökösei a menyeeiekknek, ennek az áldásnak és a szövetség kegyelmének, jöllehet még nem ismerik és nem élvezik azt. Akik megigazultak kegyelemből, megszüntek a törvény cselekedeteitől, és a megigazulás öröksége alá kerültek; aztán szabadon teszik a jót, Isten dicsőségére és felebarátaik javára. Ez az övék az által a szövetség által, amit Krisztus megerősített, kijelentett és meghirdetett. Ez az evangélium alapján jutott kezükbe, Isten kegyelme és irgalma által.

Láthatod, hogy itt Pál, mint csaknem minden más helyen, leginkább a hitről beszél, hogy nem igazulunk meg cselekedetek által, csak hit által. Nincs semmi olyan áldás, ami hiányzik Istennek ebből a szövetségből; ez ad megigazulást, üdvösséget és békét. Hit által Isten minden örökségét egyszerre megkapjuk. Ebből származnak a jó cselekedetek; ezek nem érdemszerzők, amelyek által keresed az üdvössé-

get. Olyan értelmet kaptál, amely már megigazított, ezért nagy örömmel fáradozol felebarátod előnyén.

2. vers: „Hanem gyámok és gondozók fennhatósága alatt áll...” A gyámok és gondozók azok, akik fölnevelik az örököszt, igazgatják őt és elrendezik javait, hogy se ne pocskolja el az örökséget dorbézoló élettel, se javai ne vesszenek el és ne emésződjenek fel. Nem engedik meg neki javainak használatát a saját akaratából vagy a saját élvezetére, hanem majd akkor élvezheti azokat, amikor szükséges és hasznos neki. Otthon tartják és oktatják őt arra, hogy hogyan élvezheti sokáig és kényelmesen az örökségét. De mihelyt eljut a döntés és ítéletével éveihez, már nem árt neki, hogy életét aláveti egy másik ember parancsainak és végrendeletének.

Ugyanígy van Isten gyermekeinek az esete is, akik fölnevelnek és oktatást kapnak a törvény alatt, mint mester alatt a fiak szabadságában. A törvény ebben hasznos nekik, hogy a büntetéstől való félelem miatt eltávoznak a bűntől, vagy legalább is a külső cselekedetektől. Általa megismerik magukat és tudják, hogy nem készségesen és örömteljesen teszik a jót, amint fiakká lesznek. Ezáltal könnyen láthatják, mi ennek a gonosznak a gyökere, és mi szükséges az üdvösséghez. Új és élő lélekre van szükségük, amit sem a törvény, sem a törvény cselekedetei nem képesek megadni. Minél jobban alkalmazkodnak hozzá, annál inkább képtelenek megtalálni magukban a jót, és nem képesek cselekedni a követelést.

Itt megtanulják, hogy nem teljesítik a törvényt, jóllehet külsőleg szabályai szerint élnek. Színlelik hogy engedelmessékednek neki a cselekedetekben, jóllehet elméjükben gyűlölik; színlelik, hogy igazak, de bűnösök maradnak. Ezek olyanok, mint Kain leszármazottai. Képmutatók. Kezüik készteztést kap a jóra, de szívük a bűnnel ért egyet és annak van alávetve. Aki ezt tudja magáról, az már elindult az üdvösség felé. Pál az ilyen készteztett cselekedeteket a törvény cselekedeteinek nevezi. Ezek ugyanis nem az odaadó és önkéntes szívből fakadnak. A törvény nem csupán a cselekedeteket kívánja meg, hanem magát a szívet is. Ezt olvassuk az első zsoltárban a boldog emberről: „Az Úr törvényében gyönyörködik, és az ő törvényéről elmélkedik éjjel-nappal.” A törvény ilyen értelmet kíván meg, de ezt nem képes megadni. Nem is adhatja meg a saját természetéből eredően. Ebből az származik, hogy a törvény ugyan megkívántatik az embertől, de elítéli őt, mert engedetlen Istennel szemben. Minden oldalról gyötörődik és lelkiismerete szörnyen megrémül.

Aztán valóban a legkészségesebben fogadja el Isten kegyelmét. Ezt az időt jelölte ki az Atya, amikor az ember szolgálata véget ér, és belép Isten fiainak szabadságába. Keserűségében és rémületében látja, hogy semmi más eszköz által nem kerülheti el a törvény ítéletét, kegyelemért könyörög az Atyához, elismeri gyarlóságát, megvallja bűnét, nem bízik többé a cselekedetekben, megalázza magát, felismeri, hogy közte és a cégéres bűnös között nem sok a különbség, és hogy gonosz szíve van, mint minden más bűnösnek. Az emberi természet helyzete olyan, hogy képes beadni derekát a törvénynek és a cselekedeteknek, de nem adja át a szívet. Ez egyenlőtlen megosztottság. A szív oda-szentelése összehasonlíthatatlanul fölötte áll minden másnak. A testi ember a szívet a bűnnek és kezét a törvénynek adja át. A polyvát fölajánlja a törvénynek, a bűzát meg a bűnnek; a héjat Istennek és a magvat a sátánnak. Annyira istentelen, hogy ha megdorgálják, tombolásba kezd, és még az ártatlan Ábel életét is kioltja, és üldözi azokat, akik az igazságot követik.

Akik bíznak a cselekedetekben, úgy látszik, védelemzik magukat, hogy igazságot nyerjenek. Nagy jutalmat

ígérnek maguknak. Ezért üldözik az eretnekeket és káromkodókat, ahogy mondják, akiket elcsábít a tévedés. De akiket Isten kiválasztott, a törvény által megtanulják, hogy teljesen képtelen a szív a törvény cselekedeteihez való alkalmazkodásra. Kiesnek elbizakodottságukból, és önmaguk megismerése által látják saját méltatlanságukat. Ezért megkapják az örökkévaló áldás szövetségét és a Szentleket, aki megújítja a szívet. Ezáltal örvendeznek a törvénynek, és gyűlölik a bűnt, és készek tenni azokat, amik jók. Ez az Atya által elrendelt idő, amikor az örökösnek nem kell tovább szolgának maradnia, hanem fiúvá lesz; szabad lélek vezet, többé nincs alávetve a gyámok és gondozók fennhatósága alá a szolgáló módján. Erről beszél Pál a következőkben:

3. vers: „Így mi is, amikor kiskorúak voltunk, a világ elemei alá voltunk vetve szolgálásra.” A világ elemei értjük az első alapelveket vagy a megírt törvényt; mintha ez lenne az első gyakorlat a szent tudomány oktatásában; ahogy mondja az Írás: „Ugyanis ennyi idő múltán már tanítóknak kellene lennetek...” „Senki meg ne tévesszen titeket üres beszédével...” „Hogyan térhettek vissza ismét az erőtlenség és szegény elemekhez...”

Itt Pál említi az alapelemeket, mivel az ember nem képes teljesíteni azt, amit az igazság megkíván. Amíg az Írás megköveteli a szív és az értelem átadását az istenfélelemre, az emberi természet ezt nem képes teljesíteni. Ezért az ember érzi szegénységét és elismeri nyomorúságát. Ez tőle jogosan követeli azt, amije nincs, és nem is képes megszerezni: „A betű megöl, a Lélek pedig megelevenít.” Pál ezeket a világ elemeinek nevezi, amit nem újított meg a Lélek, csak világiakat cselekszik, vagyis helyekben, időkben, ruhákban, személyekben, edényekben és ilyenekben bíz. De a hit nem a világiakon nyugszik, hanem a kegyelmen, az Igén és Isten irgalmán.

Ezek egyike sem segíti az istenfélelmet vagy üdvösséget. Mindenkinek megvannak a maga alapelemei, amelyek alatt meg van kötözve. Valamennyiük e világ dolgaihoz ragaszkodik, amelyek elmúlnak és törékenyek. Az egyikük húst eszik, a másikuk tartózkodik tőle; az egyikük fekete öltönyt visel, a másikuk fehérret; az egyikük ezt a napot szenteli meg, a másik a másikat. Ezekkel szemben mondja Pál: „Ha pedig meghaltunk Krisztussal” a világ elemeinek...

Ahogy fentebb említettük, nyilvánvaló, hogy a kólostorok és egyetemek, amelyekkel lemérik a lelki ember állapotát, ahogy hívjuk őket, nyíltan ellentétben állnak az evangéliummal és keresztyén szabadsággal. Ezért sokkal veszélyesebb ilyen életet élni, mint a legvilágiasabb emberek útján járni. Minden cselekedetük semmi, kezdetleges és a világ rendelése. Egyikük sem keresztyén, csak névleg, ezért egész életük és szentségük bűnös és a legutálatosabb képmutatás. Tettetett szentségük, ami ezekben az előírásokban van, csodálni való és titkos módon elvonja őket a hittől sokkal inkább, mint azok a súlyos bűnök, amelyekben a cégéres bűnösök vétkesek. Ezt a hamis és szolgai véleményt csak a hit szünteti meg, és tanítja, hogy bízunk és nyugodjunk meg Isten kegyelmében, amely által ingyen kapjuk azt, ami szükséges mindennek az elvégzéséhez.

4. vers: „De amikor eljött az idők teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született a törvénynek alávetve, hogy a törvény alatt levőket megváltsa, hogy Isten fiaivá legyünk.” Miután Pál tanította, hogy az igazság és a hit nem származhat a törvényből, sem nem érdemljük meg azt természetünkönél fogva, bemutatja, hogy mi által érhető el és ki

a mi megigazulásunk szerzője. Az apostol ezt mondja: „Amikor eljött az idők teljessége...” Itt Pál beszél az Atya által a Fiúnak kirendelt időről, amelyben gyámok és gondozók fennhatósága alatt kell élnie. Ez az idő megérkezett a zsidókhöz és véget is ért, amikor Krisztus testet öltött. Ez naponta beteljesül másoknak, amikor megismerik Krisztust és a törvény szolgátságát felcserélik a fiak hitével. Krisztus azért jött hozzánk, hogy higgyünk benne, és helyreálljon igazi szabadságunk, ami által az ősi időkben is megnyerték a hitet a Lélek szabadságában.

Mihelyt hiszel Krisztusban, hozzád jön, megszabadít és megvált, és a rabszolgaság ideje véget ér, ahogy az apostol mondja: a teljesség megérkezett.

6. vers: „Mivel pedig fiak vagytok, Isten elküldötte Fiának Lelkét a mi szívünkbe, aki ezt kiáltja: -Abbá, Atya!” Itt világosan látjuk, hogy a Szentlélek eljött a szentekhez, nem cselekedetek, hanem egyedül hit által. A fiak hisznek, amíg a szolgák csak dolgoznak; a fiak szabadok a törvénytől, a szolgák a törvény alatt nyögnek, mint ahogy kitűnik azokból, amiket korábban mondtunk. De miként történik meg az, amit mond: „Mivel pedig fiak vagytok, Isten elküldötte Lelkét”? Látva, ahogy előbb mondtuk, hogy a Lélek eljövetele által rabszolgáságunkból fiakká változtunk, azt mondja: „Mivel pedig fiak vagytok...” Erre a kérdésre válaszolnunk kell, amit Pál mond itt ugyanúgy, ahogy korábban mondta, vagyis mielőtt az idők teljessége megérkezett, a világ elemeinek rabszolgáságában voltunk. De fiakká leszünk, a fiak helyére kerülünk Isten előtt, ezért jogosan mondja: „Mivel pedig fiak vagytok”, vagyis mert a fiak állapota kijelöltetett nektek öröktől fogva. „Isten elküldötte az ő Fiának Lelkét” azért, hogy befejezhesse művét bennetek és olyaná tegyen, mint amilyené régóta elhatározta jóságából, hogy majd tesz titeket.

Ha az Atya adja nekünk az ő Lelkét, valódi fiaivá és örököséivé tesz minket, hogy bizalommal kiáltsuk Krisztussal: „Abbá, Atya!” Az ő testvérei és örökostársai vagyunk. Az apostol jól fektette le Isten jóságát, ami minket Krisztus örökostársává tesz, és mindenünk közös lesz vele, hogy éljünk és ugyanaz a Lélek vezessen minket. Az apostolnak ezek a szavai mutatják, hogy a Szentlélek Krisztustól jön, és az ő Lelkének nevezi. Ezért Isten elküldte Fiának Lelkét, vagyis Krisztus Lelkét, mert ő Isten Lelke, Istentől jön hozzánk, és nem a miénk, hacsak nem így mondjuk: „Az én Szentlelkem”, ahogy mondjuk: „én Istenem, én Uram” stb. Ahogy róla mondta, hogy Krisztus Szentlelke, ez bizonyítja istenségét, akitől a Lélek elküldetett, ezért az ő Lelkének számít.

A keresztyének ezáltal észrevehetik, hogy bennünk van-e a Szentlélek, azaz a fiak Lelke, vajon hallják-e hangját szívükben: mert Pál mondja, hogy a szívünkben kiált, ami az ő tulajdona: „Abbá, Atya!” Ezt is mondja: „Megkaptuk az örökbefogadás lelkét...” Hallod ezt a hangot, amikor olyan sok hitet találsz magadban, hogy bizonyosan feltételezed kétely nélkül, hogy nemcsak bűnbocsánatot nyertél, hanem Isten szeretett fiává is lettél, bizonyos vagy az örök üdvösségben, Atyának hívod őt, és örvendezve és bizalmas szívvel gyönyörködöl benne. Aki kétli ezeket, az meggyalázza Krisztus halálát, mintha nem szerzett volna meg mindent minekünk.

Lehetséges, hogy annyira kísértésbe esel, hogy félsz, kételkedsz és világosan azt gondolod, hogy Isten nem közeledő Atya, hanem haragvó bosszúállója a bűnöknek, ahogy történt Jóbbal és sok más szenttel; de az ilyen konfliktusban ez a bizalom és nyugalom, hogy fiú vagy, kell hogy győzzön és diadalmaskodjék. Ezt mondja: „A Lélek esedezik értünk...” Hogyan lehet ezért, hogy a mi

szívünk nem hallja ezt a kiáltást és a Lélek bizonyosságtételét? Ha nem érzed ezt a kiáltást, figyelj rá, hogy ne legyél lusta biztonságban; szüntelen imádkozz, mert gonosz állapotban vagy!

Kain mondta: „Az én büntetésem nagyobb...” Ez féltelmetes és szörnyű kiáltás, amit hallunk Kain minden leszármazottjától, mindazokól, akik magukban és saját cselekedeteikben bíznak, akik nem helyezik bizalmukat Isten Fiába, sem nem úgy tekintik őt, ahogy elküldte az Atya, aki a törvény alatt asszonytól született, és nem hiszik el, hogy mindez az ő üdvösségükért történt. Míg istentelenségük ezzel nem elégszik meg, kezdik üldözni még Isten fiait is, és olyan kegyetlenekké válnak, hogy Kain, az apjuk példája szerint nem nyugszanak, amíg meg nem ölik az igazságos testvért, Ábelt. Ezért Krisztus vére állandóan ellenük kiált, és büntetést és bosszút követel, mert az üdvösség örökösai Krisztus Lelke által nem másképp kiáltanak, hanem kegyelemért és megbékélésért.

Az apostol itt használja a szíriai és görög szót: Abbá, Pater. Ez az Abbá szó a szír nyelvben jelöli az apát, akinek a kolostorok vezetőit ma is nevezik ugyanezzel a névvel. A remeték a múltban, szent emberek lévén, elnökeiket nevezték utóljára ezzel a latin szóval. Ezért amit Pál mond, az Atya, Atya vagy inkább „Atyám”.

7. vers: „Úgyhogy már nem vagy szolga, hanem fiú, ha pedig fiú, akkor Isten akaratából örökös is.” Azt mondja, hogy a Lélek eljövetele után, Krisztus megismerése után „nem vagy többé szolga.” A fiú szabad és önkéntes, a szolga kényszerített és unszolt; a fiú a hitben él és megnyugszik; a szolga a cselekedetekben él. Ezért úgy tűnik, hogy nem szerezhetjük meg Isten megváltását cselekedetekkel, hanem mielőtt azt tennénk, ami elfogadható neki, szükséges, hogy üdvösséget nyerjünk; aztán a jó cselekedetek önként áradnak a mennyei Atya tiszteletére, és a felebarátok javára, a büntetéstől való bármilyen félelem és a jutalmazás városa nélkül.

Ha az Atyának ez az öröksége hit által a tied, akkor gazdag vagy mindenben, mielőtt tettél volna bármit. Azt mondja: „Üdvösséged elkészült és fenn van tartva a mennyben, hogy megmutassák az utolsó időben”, ezért a keresztyén cselekedeteit nem kell érdemnek tekinteni, ami a szolgák módja, hanem csak a mi felebarátaink hasznára és javára szolgál, ami által igazán Isten dicsőségére élünk. El sem tudjuk képzelni, hogy milyen nagy örökség lesz a miénk minden ár nélkül (jöllehet ez nekünk a mi költségünk vagy érdemünk nélkül adatik), mégis ez Krisztusnak drága árba került, aki hogy megvásárolhasson minket, a törvény alatt született, és kielégítette azt értünk mind életével, mind halálával.

Azok az áldások, amiket szeretetből adunk felebarátainknak, nekik ingyen adatnak, nem költségért, nem az ő munkájukért. Ennek ellenére ez nekünk kerül valamilyen, mint ahogy Krisztus adta ezeket nekünk, amelyek az övéi voltak. Így Pál visszaszólította a galáciaiakat a cselekedetek tanítóitól, akik csak a törvényt prédikálták, eltorzítva Krisztus evangéliumát. Nagyon szükséges, hogy ezt megjegyezzük: mert a pápa, a bíborosaival és szerzeteseivel, régóta sürgeti a maga törvényeit, amelyek ostobák, gonoszak és minden tekintetben ellentétesek Isten igéjével, elcsábítva csaknem az egész világot Krisztus evangéliumától, és nyíltan kioltva a fiak hitét, ahogy az Írás sok helyen érthetően prófétált királyságáról. Ezért aki csak vágyik az üdvösségre, szorgalmasan figyelje őt és követőit!